

РОЗДІЛ III

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У ХХІ ст. людство не лише визначилося щодо цілей розвитку тисячоліття, спрямованих на виявлення та подолання недоліків у людському розвитку. Із завершенням періоду «біполярного миру» світ зазнав кардинальних змін у сфері глобальної, регіональної та національної безпеки, пов'язаних з розширенням кроскультурних зв'язків і об'єднанням Європи, розпадом багатонаціональних держав, агресивним націоналізмом і міжетнічними війнами, що висунуло на порядок денний питання миру і безпеки.

У зв'язку з розвитком процесів глобалізації, збільшенням міграційних потоків, зростанням насильства, загрозою тероризму тощо перед світовою спільнотою постала проблема забезпечення безконфліктного існування суспільств та пошуку адекватних механізмів розв'язання конфліктних ситуацій, у тому числі вмотивованих міжетнічними взаєминами. За даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру (SIPRI) найбільш поширеним видом недержавних конфліктів у 2001–2010 рр. були конфлікти між етнічними чи релігійними громадами [1]. Будучи важко керованими, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти мають тенденцію до розростання, залучення все більшої кількості учасників, що несе загрозу не лише тим, хто безпосередньо втягнутий у конфлікт, але і всій світовій спільноті.

Зростаючі ризики змусили уряди багатьох держав замислитися над питанням спроможності забезпечувати ефективну політику та дії з розв'язання викликів сьогодення, оскільки триваючі структурні зміни, що визначають нинішню динамічну, складну і транснаціоналізовану картину безпеки, часто-густо випереджають здатність впоратися з ними наявних інституцій та механізмів. Разом з цим, загострення міжетнічних відносин, що проявилось в ході національних рухів у країнах розвинутої демократії (Великобританії, Канаді, Бельгії), міжнаціональних конфліктів і напруженості на пострадянському просторі і в Югославії, повстань і змін режимів, що сталися в арабському світі, підвищило попит на

заходи стосовно запобігання і протидії загрозам глобальній, регіональній і суспільній стабільності та безпеці, зокрема, щодо пояснювальних моделей характеру міжетнічних відносин, діагностики потенційно вибухонебезпечних ситуацій, запобігання їх ескалації та виведення у площину збройного конфлікту.

У нових геополітичних реаліях гармонізація міжетнічних відносин не тільки і не стільки стала однією з найбільш активно обговорюваних проблем як у наукових колах, так і серед політичних діячів, скільки дала розуміння, що для багатьох майбутніх ключових проблем безпеки не існує традиційного військового рішення. Натомість знадобиться інноваційний підхід до поєднання превентивної дипломатії, технологій раннього виявлення та запобігання, а також широке міжнародне партнерство [1]. Відповідно, одним із важливих пріоритетів національної безпеки для будь-якої держави стає регулювання міжетнічних та міжконфесійних відносин для запобігання загроз виникнення міжетнічних та міжконфесійних конфліктів, які стали одним з провідних чинників нестабільності в сучасному світі.

Ситуація у цій царині стає дедалі складнішою і невизначеною, з багатьма новими й часто непередбачуваними загрозами, ризиками та можливостями. Так, якщо у 2013 р. зростання кількості конфліктів, ознак інтенсифікації збройного насильства (збільшення кількості жертв), зростання міждержавної напруженості в деяких регіонах і серйозні протиріччя між провідними державами стосовно адекватної міжнародної реакції на великі конфлікти розглядалися експертами як свідчення про перехідний період у сфері міжнародної безпеки [1], то ситуація в Україні 2014 р., російська анексія Криму та збройний конфлікт на Сході України не просто поставило великий знак питання щодо ефективності системи світової безпеки, а фактично зруйнувало безпекову архітектуру світу. Вочевидь, що у зв'язку зі складною та суперечливою ситуацією, пов'язаною з кризою та війною, міжетнічні відносини в Україні постануть перед новими випробуваннями, які потребуватимуть перегляду засад безпекової політики держави, зокрема, й у сфері регулювання міжетнічних відносин.

Міжетнічні відносини вивчаються з метою їх гармонізації, запобігання дискримінації та регулювання напруг і конфліктів, адже саме в таких ситуаціях найвиразніше виявляються всі сторони і

аспекти міжетнічних взаємин. Навіть у найбільш гармонійному поліетнічному співтоваристві завжди залишаються етнічні проблеми, які кидають виклик міжетнічній стабільності і змушують постійно шукати шляхи і способи розв'язання виникаючих протиріч для подальшої регіональної інтеграції та розвитку міжетнічних відносин. У кризові ж періоди розвитку суспільства і держави та зміни політичного клімату у відносинах між етнічними групами активуються маркери етнічності, що загрожує зростанням міжетнічної напруженості та дезінтеграцією поліетнічного простору. Ці маркери, що характеризують етнічну групу, є результатом як історичних, політичних, економічних умов, так і конкретних ситуацій. Історичні чинники складаються з історії етнічних груп та історії спілкування між ними; соціокультурні (культурні, економічні, політичні, демографічні, екологічні тощо) – пов'язані з соціокультурним середовищем міжетнічних взаємин; особистісні чинники можуть містити як досить глибоко вкорінені особистісні схильності до надгрупових забобонів (авторитаризм/конформізм), так і викривлене сприйняття дійсності під впливом політичних ідеологій чи етнічних міфів; ситуаційні чинники визначаються безпосередньою міжгруповою ситуацією. Вони акумулюють усі інші чинники і породжують міжгрупові відносини як такі [2, с. 314–329].

Дія всіх перелічених чинників в чималому складається під впливом традицій, разом з цим в одних обставинах головуючими можуть бути історичні та економічні або політичні та соціальні умови, в інших – конкретні ситуації, як стабільності, так і конфліктності. Здебільшого ситуації визначають вплив минулого досвіду, які стимулюють найглибші уявлення-маркери етнічності. Іншими словами, залежно від менталітету, особливостей соціального, економічного і політичного розвитку кожен етнос по-різному відчувається у одному й тому самому середовищі, відповідно, міжетнічні взаємини часто-густо визначаються сприйняттям дійсності, ніж самою об'єктивною дійсністю.

Зважаючи на вищезазначене та у контексті нинішньої ситуації в Україні й навколо неї, актуальним у теоретичному і практичному плані є звернення до проблеми міжетнічних відносин у сучасній Україні. Логіка викликів ситуації в Україні потребує аналізу цієї проблеми з урахуванням впливу внутрішніх чинників і зовнішніх умов, вироблення та застосування тих управлінських методів

регулювання міжетнічних відносин, які найкраще відповідають ситуації, що склалася нині в Україні.

Сьогодні Україна переживає чи не найскладніший момент у новітній історії свого існування. Загрози національної безпеки, втрати суверенітету і цілісності країни, політичній та економічній незалежності держави постали надзвичайно гостро, а очікування з приводу стабілізації ситуації є досить примарними. Ситуацію в країні непросто позначити одним словом. Конфлікт? Криза? Протистояння? Розкол? Війна? Як би ми не позначили події в Україні – вочевидь, це результат взаємного перетинання і впливу як внутрішніх чинників, так і зовнішніх впливів, унаслідок яких Україна сьогодні сприймається багатьма міжнародними політиками та експертами як суб'єкт геополітичних маніпуляцій та неспроможна держава.

Вацлав Клаус, колишній президент Чеської республіки, а нині – аналітик Інституту Вацлава Клауса, аналізуючи причини, які зумовили перебіг подій 2013–2014 рр. в Україні, наголошує: «Сучасна Україна – сумний спадок сталінського змішування народів та кордонів, розриву природних історичних зв'язків, спроби створити нову радянську людину та перетворити історичні народи в етнічні пережитки минулого» [3]. Ця теза, вірогідно, могла стати засадничою для подальших міркувань експерта стосовно ускладнення міжнаціональних та міжетнічних відносин на пострадянському просторі, реконструювання хронологічних зв'язків та пояснення багатоваріантності агресивної політики з боку Росії щодо країн–колишніх республік СРСР. Утім, наступною тезою фактично винесено вирок українській державності: «...виникненню теперішньої драматичної ситуації насамперед сприяв очевидний політичний, економічний та суспільний провал України як самостійної держави» [3]. Низка наступних положень мають зняти сумління стосовно правомірності цих тверджень. Вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі з них.

По-перше, зазначається, що в сучасній Україні відсутня історична традиція власної державності. За роки незалежності не створено держави, яку б прийняло все її населення. Її виникнення – це не результат зусиль її громадян та їх боротьби за самовизначення та суверенітет, а наслідок розформування СРСР тогочасним політичним керівництвом та відокремлення створених в радянську епоху колишніх союзних республік в їх тогочасних кордонах.

По-друге, за більше як 20 років самостійності України не вдалося сформуванати національну самосвідомість та переконати її багатоетнічне населення в тому, що саме самостійна Україна – те утворення, що надасть можливості для здійснення народних сподівань. Власне, в цьому пасажі робиться наголос на розбіжностях між Західною («антиросійськи налаштований», «економічно відсталий та слабкий», «націоналістичний Захід») та Східною («економічно домінуючий», а отже – переважаючий Схід) частинами України.

Далі, по-третє, проводиться думка стосовно притиснення «українських росіян – представників великого культурного народу, раніше домінуючого в усьому регіоні», з боку «русофобствующих західно-українських націоналістів», нащадків «бандерівців» – «зрадників і фашистів», які «націоналістичними амбіціями» ображають та загрожують їм. З цих причин, ніби виправдовуючи проголошення окремих сепаратистських проросійськи налаштованих «республік», підкреслюється, що в теперішній ситуації відбувається відокремлення та кристалізація раніше індивідуальної у національному плані цієї етнічної групи.

Зрештою, стверджується, що Україна вже розділена на дві частини, адже її населення – це два народи, що мають протилежні – проєвропейське та проросійське – уявлення майбутнього розвитку країни. Фактично В.Клаус прогнозує затяжну політичну кризу в Україні з подальшою радикалізацією політики, виходом у ній на перший план чинників нації, мови, релігії, зовнішньополітичних орієнтацій. А у перспективі – економічне банкрутство та розпад держави.

Не применшуючи об'єктивність ризиків та загроз, які окреслені у політичному коментарі Інституту Вацлава Клауса № 25, вважаємо за потрібне зазначити наступне. Досить тривожним знаком у вищенаведеному аналізі ситуації в Україні, на нашу думку, є те, що, по-перше, ставиться під сумнів сам факт існування української національної держави. При цьому, по-друге, наполегливо проводиться думка щодо розколу країни, зумовленого кризою національної ідентичності та неподоланими регіональними (соціокультурними) розбіжностями. На цьому підмурку, по-третє, акцентуючи проблему міжетнічних відносин в Україні, що в сучасній ситуації концентрується навколо українсько-російських взаємин, фактично поставлено під сумнів такі засади національної безпеки, як територіальна

цілісність та державний суверенітет. Звідси, питання цілісності Української держави та самовизначення її народу переведено у площину невизначеності майбутнього не лише української державності, але й світової політики в цілому.

У 2004 р. відомий американський філософ, соціолог і футуролог Френсіс Фукуяма у роботі «Сильна держава. Управління та світовий порядок у XXI сторіччі» писав, що після закінчення холодної війни слабкі і недієздатні держави, ймовірно, стали єдиною найсуттєвішою проблемою для міжнародного порядку. Події ж 11 вересня 2001 р. дали зрозуміти, що проблема слабких країн нині має безпосередній зв'язок з безпекою інших країн та міжнародною стабільністю [4, с.158].

Зважаючи на те, що ситуація в Україні дедалі частіше має конотацію з визначенням «неспроможна держава», варто повернути увагу до нинішніх реалій, визначитися щодо питань: що являє собою феномен «неспроможна держава» (Failed States)? Чому в сучасному світі нестабільність держав є більш серйозною загрозою безпеці, ніж можливе протистояння між державами? Наскільки об'єктивні політичні діячі (експерти, коментатори, журналісти) та яку мету ставлять перед собою, навішуючи ярлики «недієздатна/ неспроможна держава», «держава, що не склалася»? Чи загрожує інституційна та політична слабкість режимів розгортанням конфліктних зон та протиставленням на міжетнічній, регіональній, політичній або іншій основі громадян суверенних держав?

Незважаючи на те, що в країнах Заходу було зроблено більш-менш успішні спроби надати поняттю «неспроможна держава» точний науковий зміст, на сьогодні не існує його універсального визначення, що створює простір для різних смислових конотацій. Дослідження цієї проблеми здійснюються за кількома пріоритетними напрямками:

- взаємозв'язок «неспроможної держави» з ситуаціями внутрішнього збройного конфлікту, політичної трансформації неопатрімоніалізму;
- аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників виникнення неспроможності держав;
- оцінка місця і ролі, «неспроможних держав» у системі міжнародних відносин і світової політики.

Найчастіше термін «failed state» застосовують для позначення держав, що знаходяться в нестабільному, або «прикордонному», стані, тобто балансують на межі економічної та політичної кризи, або тих держав, які тривалий час перебувають у стані деградації. Такий стан, згідно з Д. Тюрером, виникає внаслідок «розпаду державних структур, які забезпечують підтримку закону і порядку, що провокує і супроводжується «анархічними» формами внутрішнього насильства». Згідно з сучасними міжнародно-правовими нормами як «failed state» також розглядаються держави з «агресивними, волюнтаристськими, тиранічними або тоталітарними» режимами [5].

Процеси розпаду держави та занепад державності, за словами У. Шнеккера, спостерігаються там, де державні інституції «втратили або не набули управлінської здатності у головних сферах компетенції» [6]. Німецький дослідник визначає три засадні функції держави, які становлять основу сучасної державності, а саме:

- 1) монополія на застосування сили;
- 2) надання державних послуг у різних сферах, а також механізми розподілу економічних ресурсів;
- 3) участь населення в політиці і процедурах ухвалення рішень і стабільність політичних інституцій.

Відповідно, кожна з означених функції має індикатори, якими визначають ступінь ерозії державності. Так, монополія на застосування сили передбачає контроль (держави) над територією та її ресурсами за допомогою збройних сил та здатність державної армії/поліції щодо врегулювання локальних конфліктів або роззброєння приватних структур, які застосовують силу. Відповідно, показниками втрати або відсутності цієї функції є брак контролю над усією державною територією; недостатність контролю над зовнішніми кордонами, велика кількість і політична значущість приватних структур, які застосовують силу (у тому числі організована злочинність); розпад державного апарату безпеки («приватизація зверху»); озброєння населення; регулярні випадки самосуду; високі і зростаючі показники злочинності.

Здійснення державою своїх основних функцій у різних сферах суспільного життя (ринок праці, освіта, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, розвиток інфраструктури тощо) та механізми розподілу економічних ресурсів – сфери, що фінансуються

за рахунок державних доходів (митні мита, податки, збори тощо), є критеріями соціально-орієнтованої держави. Її деградацію визначають такі індикатори, як: систематичне відмежування певних груп населення від економічних ресурсів; глибокі економічні та/або валютно-політичні кризи (наприклад, криза пенсійної системи); значні недоїмки податків або митних платежів, багаторазове оподаткування (державними та приватними структурами); слабкий перерозподіл; незначні державні витрати; зростаючий розрив між бідними і багатими; масове безробіття; зубожіння сільського населення (розрив між містом і селом); погіршення інфраструктури, системи освіти та охорони здоров'я, екологічна деградація тощо.

Політичний устрій держави характеризує міру залучення та форми участі населення в політиці і процедурах ухвалення рішень, стабільність політичних інституцій, якість правової держави і публічного управління. Індикаторами дисфункції виступають: посилення авторитарних або олігархічних структур ухвалення рішень, репресії проти політичної опозиції, фальсифікація результатів виборів, виключення певних груп населення з участі в політиці (наприклад, меншин), порушення прав людини (катування), відсутність незалежної юстиції, колапс державного управління, а також високий ступінь корумпованості.

Згідно з окресленими вище основними функціями держави У. Шнеккер виокремив три групи держав, які потрапляють до зони ризику: «слабкі держави» (weak states), «деградуючі або неспроможні держави» (failing states) і власне «держави, що не відбулись або розпалися» (failed states). У держав, що належать до останньої групи, відсутні будь-якою значною мірою жодна з трьох функцій, внаслідок цього можна говорити про повний крах або колапс державності.

Таким чином, поняття «держави, що не склалася»/«недієздатна держава»/«неспроможна держава» застосовується для позначення ситуації занепаду/руйнування/краху держави, коли держава не виконує свої основні функції щодо гарантування безпеки і розвитку, не здатна здійснювати ефективний контроль над своєю територією та її кордонами. У такому стані держава не може відтворювати умови свого існування, хоча деякі елементи держави можуть продовжувати своє існування. Зазначимо, що починаючи з 2005 року Дослідницька програма американського Фонду миру (The Fund for

Peace) та політологічний журнал Foreign Policy оприлюднюють Індекс недієздатності держав (Failed States Index). У 2014 р. його перейменовано в Індекс крихкості держав (The Fragile States Index). Індекс оцінює більше ста країн, презентуючи рейтинг ефективності державних систем, здатність (і нездатність) влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні [7]. Передбачається, що нестабільні країни, послуговуючись цим рейтингом як порівняльним інструментом для аналізу проблемних моментів своєї політики, оцінки ризиків та прогнозування внутрішньодержавних процесів, матимуть додатковий ресурс для розробки стратегій запобігання та зменшення ймовірності виникнення конфліктів на своїй території.

Проблема «неспроможних держав» як виклик міжнародній безпеці дедалі частіше лунає у виступах політичних діячів та експертів. Так, на межі ХХ–ХХІ ст. держави, визначені як «failed state», були названі правлячими колами країн Заходу (насамперед США і Великобританії) розсадниками тероризму, загрозою світовій спільноті. Це стало важливою частиною обґрунтування введення військ в Афганістан, а потім в Ірак. У 2006 р. поняття «failed state» використовувалося для обґрунтування введення австралійських військ в охопленій безладами Східний Тимор. «Неспроможні держави» згадано як одну з нових загроз у Стратегії національної безпеки США від 1999 р., а в Стратегіях від 2002, 2006, 2009 рр. такі держави віднесено до розряду безпосередніх загроз національній безпеці США [8]. У Стратегії безпеки Євросоюзу 2003 р. недієздатні держави названо тривожним явищем, що підриває світовий державний порядок та посилює регіональну нестабільність [9]. У доповіді Групи високого рівня з питань загроз, викликів і змін «Більш безпечний світ: наша спільна відповідальність» [10] серед нових загроз згадуються й «слабкі держави». До цієї проблеми також звернувся Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своїй доповіді Генеральній Асамблеї ООН «При більшій свободі: до розвитку, безпеки і прав людини для всіх», зазначивши, що доки існують слабкі держави, народи світу не зможуть жити в умовах безпеки, законності та розвитку [11].

У західноєвропейських експертних колах до категорії «недієздатних» або «слабких» (failing/fragile states) переважно відносять держави третього світу, що нездатні до самостійного розвитку в

умовах глобалізації та загрожують міжнародній стабільності. Це території, які визнані як держави, але внаслідок різних чинників або на всій території цих держав, або на частині їх території відсутні будь-які інституційні утворення, здатні виконувати державні функції (передусім, щодо гарантування порядку і безпеки). Найчастіше на таких територіях знаходять притулок терористичні групи, а в територіальних водах орудують пірати. Ці території використовуються для здійснення незаконного обігу зброї, наркотиків і психотропних речовин, работоргівлі та проституції тощо.

З точки зору міжнародного права, зазначає А. Орбелян, територія «держави, що не склалася», немов би «чорна діра» на «міжнародно-правовій карті» світу. Фактично відсутні механізми примусу виконання зобов'язань на цій території, в тому числі і зобов'язань *erga omnes* (зокрема, зобов'язання щодо захисту прав людини і зобов'язання щодо боротьби з міжнародними злочинами). На таких територіях ускладнений контроль за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права, прав людини. Існують проблеми в міжнародно-правовому співробітництві в боротьбі з міжнародними злочинами, проблеми з реалізацією міжнародно-правової відповідності тощо. Прикладом таких країн є Сомалі, Руанда, Гаїті, Ліберія, Конго, Сьєрра-Леоне, Афганістан та інші [12, с.125–132].

Таким чином, стосовно інтересів гарантування міжнародної безпеки визначальним критерієм віднесення країни до групи неспроможних держав можна вважати наявність факторів, що справляють негативний вплив на зовнішній світ. Зокрема, такі «некеровані території» несуть явну і пряму загрозу миру і стабільності, вони найчастіше сприяють розростанню регіональних конфліктів, а також залишаються потенційним джерелом конфліктів та гуманітарних катастроф у вигляді потоків біженців, вогнищ епідемій, голоду тощо.

Є й інший план проблеми «неспроможних» держав, що характеризує її як надуману та політично вмотивовану. На сторінці енциклопедії Вікіпедія зазначається, що суперечливість терміна «failed state» виникає з «політичних і військових наслідків навішування на державу ярлика «failed» – ігнорування законів і закликів його уряду, а також можливого збройного вторгнення ззовні, що саме по собі має «вкрай сумнівну законність» [13]. У багатьох ви-

падках це словосполучення залишається політичним ярликом, який навішують на противника, у тому числі з метою пропагандистської кампанії для його дискредитації. Зокрема, поширення такої пропагандистської «тактики» дедалі частіше спостерігається на пострадянському, зокрема російському, політичному і політологічному дискурсі, де в загальнонауковому контексті фігурує термін «недієздатна держава», тоді як словосполучення «держава, що не відбулася» найчастіше фігурує у політичній риториці щодо колишніх союзних республік СРСР.

Варто згадати виступ В.Путіна на саміті НАТО у Бухаресті 4 квітня 2008 р., у якому президент РФ висловив своє бачення державних стратегій Грузії та України, а також порівняти промови російських політичних діячів щодо Грузії та України як «держав, що не відбулися».

К. Затулін (2003 р.): «Насправді Грузія – класичний приклад держави, що не відбулася (fault state). У своїх масштабах Грузія ніколи раніше в незалежному своєму статусі не існувала. У нинішньому ареалі, в цих межах вона була вперше об'єднана тільки за Сталіна в Радянському Союзі. У той момент, коли окремі грузинські та негрузинські землі вступали до Росії в XVIII–XIX сторіччях, коли йшла громадянська війна в Російській імперії і після Жовтневої революції, кордони Грузії мало нагадували сьогоденні» [14].

В. Путін (2008 р.): «Україна, взагалі, складна дуже держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, вона була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі – після Другої світової війни, від Чехословаччини, від Румунії... від Росії величезні території одержала на Сході та на Півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натівську проблематику, інші проблеми, це взагалі може поставити на грань існування самої державності... Крим просто отримано Україною рішенням Політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур по передачі цієї території...» [15].

Значимо, Грузія, яка у 2008 р. наполегливо рухалась у напрямі зближення з НАТО, за декілька місяців під час ескалації грузино-осетинського конфлікту зазнала потужної військової агресії з боку Росії, а в рамках операції з примушення грузинської сторони до миру з'явилися дві нові невизнані держави – Південна Осетія та Абхазія. Сьогодні Україна, просуваючись у напрямі європейської

інтеграції, також зазнала з боку Росії військової інтервенції на Сході країни та анексії території АР Крим. Варто звернути увагу на те, що у вищеназваному виступі на саміті НАТО 2008 р. В. Путін акцентував саме на проблемі міжетнічних відносин: стосовно Грузії фігурувала теза про багаторічний етнічний конфлікт між грузинами, абхазами та осетинами, стосовно України зазначалося, що третину її населення становлять етнічні росіяни, а в окремих регіонах, зокрема у Криму, – майже повністю. Зрештою, і Грузія, і Україна зазнали порушення територіальної цілісності та зміни кордонів.

У контексті нинішніх подій в Україні заслуговують на увагу погляди ідеолога неоевразійства О. Дугіна, які, видається, мають суттєвий вплив на формування поглядів політичних керманців РФ. О. Дугін одночасно і у взаємозв'язку з поняттям «failed state» вживає й інший термін – «turn country» – «країна, призначена до розриву, країна з національною державністю, що не відбулась, яку надто пізно вже починати і для якої, за великим рахунком, немає жодних внутрішніх підстав для того, щоб її зберегти». І те, і те, на думку О. Дугіна (2004 р.), цілком стосується України: «єдина Україна – це геополітичний нонсенс... Або вона повинна визначитися в євразійському напрямі, куди більшість її цивілізаційних територій тяжіють, або вона повинна бути розколота. Єдиної України, орієнтованої, інтегрованої на західну європейську цивілізацію, просто не може бути...» [16].

З погляду О. Дугіна (2006 р.), «держави, що відбулися», не зможуть відбутися навіть у разі, якщо відмовляться від неконтрольованих ними або проблемних територій. Вихід для них, зрештою, один – злитися з Росією: «Велика Росія повинна включати в себе не тільки те, що відколюється від пострадянських держав, що не відбулися, які сліпо рвуться до НАТО, щоб згинуть в атлантизмі та глобалізмі, втративши гідність, ідентичність і майбутнє. Велика Росія повинна включати і Молдову, і Грузію, і Україну, а не тільки Придністров'я, Південну Осетію чи Крим» [17].

Із наведених цитат можна зробити висновок, що, по-перше, жупел «держава, що не склалася» щодо окремих пострадянських країн несе в собі конотацію остаточного здійсненого факту. Така держава вже не відбулася і не відбудеться. Понад те, мається на увазі, що вона і не могла відбутися, оскільки була створена «штучно», а не таким собі «природним» шляхом, і тому не має і не може

мати під собою реальної основи. По-друге, принципове розходження між сприйняттям «failed states» у Росії, порівняно з країнами західноєвропейського світу, полягає в тому, що в Росії ці характеристики щодо колишніх союзних республік сприймаються не з тривогою (як, наприклад, у ЮАР щодо Зімбабве, в Австралії щодо Східного Тимору), а з певним задоволенням. По-третє, визнання факту, що у країн, які відокремилися від Радянського Союзу (а точніше – Росії), справи йдуть не дуже добре, породжує певне відчуття реваншу серед носіїв імперської системи цінностей, відповідно, прагнення підтримувати ідеальний образ «неспроможних сусідів» перетворюється на проведення практичного політичного курсу. Зрештою, за певних умов аргумент «держава, що не відбулася» може бути використаний і для обґрунтування збройного вторгнення або іншого радикального втручання Росії у справи будь-якої з колишніх союзних республік.

На тлі нинішньої ситуації в Україні, яка вже зазнала загрози втрати територіальної цілісності з боку Росії, анексії Криму та війни на Сході України, варто уважно поставитися до закликів В. Жириновського до «цивілізаційного урегулювання» ситуації в Україні через розділення її території поміж Польщею, Румунією, Угорщиною та, за прикладом Росії, проведення на території України референдумів щодо приєднання до Польщі п'яти західних областей: Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Рівненської, до Румунії – Чернівецької області, до Угорщини – Закарпаття. Поставитися уважно не через недовіру до західноєвропейських країн-сусідів України, а через усвідомлення того, що етнічний фактор, перетворюючись на засіб внутрішньо- та зовнішньополітичної боротьби, загрожує внутрішньополітичній стабільності та територіальній цілісності країни. Зокрема, викликом для безпеки України є тенденція набуття її жителями громадянства суміжних держав, які слугують «етнічними метрополіями», проводять активну політику підтримки закордонних співвітчизників, а також в напівофіційних заявах визначають своїм пріоритетом формування територіальних автономій у сусідніх країнах [18].

Сьогодні Україна переживає жорстку системну кризу – кризу інституцій; кризу інтересів; кризу цінностей; кризу ідентичностей. По-перше, позначаючи її як кризу державності, вітчизняні експерти, передусім, вказують на кризу базових відносин у політико-правовій

та соціально-економічній сферах, внаслідок більш як двадцятирічного нехтування потребою здійснення суспільних перетворень, яких вимагали українське суспільство і держава, що, врешті-решт, призвело до деградації більшості важливих суспільних інститутів в Україні, погіршило ситуацію із забезпечення базових прав і свобод людини і громадянина, поставило країну на межу втрати цілісності, зробило її вразливою щодо зовнішньої інтервенції [19].

Згідно з рейтингом конкурентоспроможності ВЕФ за 2014–2015 рр. (Всесвітній економічний форум у Давосі), Україна перемістилася з 84-го на 76-те місце за конкурентоспроможністю серед 144 держав світу. Але поки що це – повернення позицій 2012 р. (Україна була на 73-му місці), після минулорічного стрімкого падіння відразу на 11 позицій [20]. Найгірше в Україні йдуть справи з якістю державних інституцій (130-те місце з 144), макроекономічною стабільністю (105-те), ефективністю товарних ринків (112-те), розвитком фінансових ринків (107-ме). Низьку конкурентоспроможність нереформованих українських підприємств частково пояснює низька готовність до технічних інновацій (85-те місце в світі). Погано з інноваціями і бізнес-ефективністю – 92-ге місце у світі [21]. І через рік після Євромайдану Україна лишається найкорумпованішою країною Європи, перебуваючи, за рейтингом сприйняття корупції Трансперенсі Інтернешнл, на 142-й позиції з 175. На останніх місцях Україна в рейтингах судової системи, захисту власності, адміністративних процедур тощо [22]. Згідно з Індексом крихкості (недієздатності) держав (Fragile (Failed) States Index) Україна перебуває у групі держав з рівнем стабільності нижче середнього, що визначається як небезпечний рівень ризиків. У 2014 р. Україна посіла 113-ту позицію (у 2013 р. – 117-ту, 2012 р. – 113-ту, 2011 р. – 110-ту, 2010 р. – 109-ту) [23].

Найбільшою проблемою України укладачі «Індексу» вважають роздробленість політичних еліт і пов'язані з цим проблеми з виборами та політичною конкуренцією. Другою за значимістю проблемою визначено легітимність держави, що включає рівень корупції, ефективність уряду, рівень демократії і тіньова економіка. Третьою за важливістю загрозою названа зовнішня інтервенція. Україна в очах західних експертів та політичних діячів сприймається як слабка держава, яка не може досягти поставлених цілей на зовнішній і внутрішній аренах, а іноземні сили можуть

впливати на процеси, що проходять всередині країни. Отже, попри збройний конфлікт на Сході країни та анексії Криму незначне підвищення позицій України, порівняно з минулорічними рейтингами, пов'язано переважно з очікуванням реформаційних змін від новообраного уряду країни.

По-друге, в оцінці нинішньої ситуації, яка склалася в Україні, аналітики та експерти єдині в тому, що серед найважливіших передумов кризи були етнокультурна неоднорідність українського суспільства та соціокультурні розбіжності регіонів України. Два найбільші етноси – українці та росіяни разом становлять 95,1% усього населення. Шість наступних за величиною груп – білоруси, молдавани, кримські татари, болгары, угорці, румуни, поляки, євреї – разом становлять 3,1% населення. Разом з росіянами та українцями ці вісім етнічних груп становлять понад 98% населення. За ними йдуть вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи. Кожна з цих груп становить близько 0,1 – 0,2% в населенні країни, а усі вісім – 1,1%. Нарешті, «інші» становлять ще 0,4% [24].

Географічні та історичні особливості України, специфіка її економічного, політичного та соціокультурного розвитку утворили складний етнополітичний образ країни. Традиційно умовно виокремлюють чотири основні регіони країни:

1) Захід України, де домінує україномовне населення, активне в політичному житті. Великою мірою це зумовлено тим, що в політичній культурі регіону зберігається вплив історичної спадщини, пов'язаної з перебуванням у складі Австро-Угорщини та Польщі (традиції багатопартійності, приватної власності, громадянського суспільства, високий ступінь релігійності населення). За цими параметрами регіон досить близький до республік Прибалтики, приєднаних до СРСР у 1940 р.

2) Схід України – високоурбанізований регіон з переважанням російськомовного населення. Саме тут сконцентрована важка промисловість, яка найгірше піддається реформуванню. Насамперед це стосується вуглевидобувної промисловості Донбасу.

3) Центр України, для якого характерні досить велика частка україномовного населення в містах та україномовне село, яке не є, однак, політично активним.

4) Південь України – російськомовні міста й політично пасивне українське село [25].

Утім, деякі дослідники оперують цифрами від 5 до 13 регіонів, зважаючи як на історико-культурні особливості їх розвитку, так і на характерні ознаки регіональних політичних режимів, що за роки незалежності сформувалися шляхом поділу регіонів на сфери впливу фінансово-промислових груп з політичними надбудовами – партіями [26, с. 375–378].

Історично обумовлені соціокультурні розбіжності між регіонами країни були культивовані вченими-гуманітаріями і, за відсутності дійсно продуманої та грамотної політики розвитку регіонів, склали підґрунтя для конструювання міфу про дві України, що мають полярні цивілізаційні, ментальні, мовні, зовнішньополітичні та інші орієнтири. Західна частина України, а також, частково, її Центральний регіон історично орієнтовані на європейську цивілізацію, тоді як східні та південні регіони зберігають переважно орієнтацію на російську цивілізацію. Жителі цих регіонів ідентифікують себе як україно- і російськомовні громадяни. Одна частина говорить українською, інша російською мовами, одна безпосередньо межує з Заходом, інша з Росією, одна переважно виживає за рахунок заробітчанства в Європі, а значна частина мешканців іншої взагалі ніколи у житті не була за кордоном. Серед них багато людей, які глибоко ностальгують за Радянським Союзом, це переважно представники старшого покоління. Одна частина бачить себе часткою Європейського демократичного співтовариства, інша тяжіє до союзу з Росією.

Безперечно, якщо міркувати у макрорегіональних та макрокатегоріальних термінах, міф про «дві України» являє собою «зіткнення цивілізацій» (за визначенням С. Гантінгтона) – протистояння європейського та російського цивілізаційних кодів, авторитарного і демократичного світів, «відкритого» та «закритого» типів культури. Водночас, варто звернути увагу на те, як звичайні громадяни оцінюють процеси, що відбуваються в країні, яким із можливих шляхів розв'язання проблем віддають перевагу. Як засвідчують результати опитувань ІСПП НАПН України, якщо погляди на розвиток української нації та зовнішньополітичні орієнтації протягом багатьох років були прямо протилежними, то розбіжності щодо соціально-економічних та політичних реалій між населенням регіонів були мінімальними.

Упродовж усіх років незалежності карта регіональних розбіжностей цілеспрямовано розігрувалася українськими політиками, укорінення цих міфів у масовій свідомості та фрагментація суспіль-

ства були в інтересах різних кланово-олігархічних (у тому числі – кримінальних) груп. Трагічним результатом такої політичної «далекоглядності» став негласний «пакт еліт» щодо розподілу її регіональної структури на певні територіальні анклавів та, як наслідок, «регіоналізація» політичних партій, регіональний лобізм. Цілком закономірно, що політизація регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин, проблем вживання мови на нерві ціннісного розколу дозволяло використовувати традиційне ідейно-політичне протистояння російськомовних і україномовних регіонів країни як технології маніпулювання масовою свідомістю. Враховуючи те, що етнічні спільноти, що ідентифікують себе як україномовні та російськомовні, разом становлять майже 95% населення країни, а на всі інші етнічні групи припадає близько 5% населення країни, політичні сили, що за роки незалежності так і не заручилися підтримкою переважної більшості населення, найбільш активно використовували зв'язок між культурно-мовними та політико-ідеологічними уподобаннями у передвиборчій боротьбі та робили ставку або на російськомовні регіони, або на україномовні.

За такої ситуації соціокультурні та політичні установки українських громадян суттєво різнилися залежно від регіону проживання, що стало родючим ґрунтом для репродукування соціокультурних та політико-ідеологічних типів ідентичностей від «*homo soveticus*» до космополітичних ідентичностей. Понад те, ці типи ідентичностей були включені в систему жорстких політичних виборів у спектрі між демократією та авторитаризмом, економічних уподобань, а також в індивідуальному ставленні до Української держави [27]. Власне, полярні ідентифікації, як справедливо зазначає Л.Нагорна, утворили феномен суспільного розмежування, яке в суспільстві часто сприймалося як розкол [28].

Можемо погодитися з тим, що міжетнічні відносини в Україні значною мірою визначалися її внутрішніми регіональними особливостями, однак поляризація українського соціуму не стільки відволікала увагу від нереалізованих реформ у країні, корупції, соціальної нерівності та несправедливості, скільки створювала нові лінії потенційної конфліктності. Попри це, міжетнічний спокій залишався одним з небагатьох здобутків незалежної України багато в чому завдяки історично сформованому досвіду безконфліктного співіснування представників багатьох етносів на її теренах, що заклало

основи міжетнічної толерантності, заснованої на плюралізмі культур, мов та релігій. У той же час, репродукування соціокультурних розбіжностей, будучи дестабілізуючим фактором у поліетнічному середовищі українського суспільства і держави, багато в чому сприяло тому етнокультурному розмежуванню, яке дало підстави для моделювання сценаріїв розколів України. Врешті-решт, їх практичне втілення у життя може стати цілком реальним, оскільки, як відомо, мобілізація відбувається не після оголошення війни, а непомітно, поступово проводиться задовго до цього.

Ситуація, яка сьогодні склалася в Україні, не залишила байдужою жодної людини. Проте її остаточний академічний аналіз не є можливим, тому що події розвиваються надзвичайно швидко. Ані широка дискусія, яка сьогодні розгорнулася в науково-експертному середовищі, у ЗМІ та соціальних мережах, ані обтяжена досвідом старих підходів риторика українських політиків, як і заяви західних політиків, в умовах радикалізації суспільно-політичних процесів виявилися неспроможними суттєво вплинути на ситуацію в країні. Отже, і політики, і експертна спільнота, і самосвідома частина громадян України, усвідомлюючи гостроту тих загроз та ризиків, які сьогодні перейшли в практичну реальність, шукають відповіді на питання щодо виходу нашої країни з жорсткої кризи та вибору шляху, який відповідатиме майбутньому належному стану суспільства і держави.

Вочевидь, розв'язання проблем, що нині становлять загрози державній безпеці, практично пов'язано з питанням регулювання міжетнічних відносин в Україні, їх стабілізації та гармонізації. Тому формування і зміцнення національної єдності, суспільна реконсолідація та регіональна реінтеграція мають стати базовими умовами гарантування безпеки та незалежності держави. Діяльність щодо виконання цих завдань необхідно вивести на рівень довгострокового стратегічного пріоритету державної політики. З огляду на існуючі та потенційні загрози щодо цілісності України, потрібні спільні зусилля щодо започаткування процесу національного примирення і національної єдності, що вимагають підвищеної уваги як з боку держави, так і всього суспільства. Наразі українським політикам необхідно припинити оперувати категоріями території та протиставленням її частин, припинити дискусії про мову, не створювати з неї інструмент провокації. Україну як цивілізовану, європейську країну

необхідно мислити й репрезентувати через категорію Батьківщини. Для повернення собі власного простору Україна має керуватися інструментами культури. Збереження міжетнічної злагоди та зміцнення полікультурного характеру українського суспільства, з одного боку, консолідація етнічних українців та ідентифікація представників етнічних спільнот з українською державністю, з другого, та нормалізація відносин між центром і регіонами, міжрегіональне співробітництво, з третього – ці засоби духовної, політичної, територіальної єдності країни мають стати бар'єром на шляху до дезінтеграції в умовах системної кризи та збройного конфлікту на території України.

Сьогодні спостерігається відчутне піднесення патріотизму в українському суспільстві. Згідно з результатами репрезентативних опитувань ІСПП НАПН України на запитання «Чи підтверджуєте Ви прийнятий у 1991 році Акт проголошення незалежності України?» (воно було цілком аналогічним винесеному на всеукраїнський референдум 23 роки тому) 92,4% респондентів відповіли «так». Це майже на 7% більше, ніж у серпні минулого року, і на 16% – порівняно з офіційним результатом згаданого референдуму*. Акт проголошення незалежності сьогодні підтверджує абсолютна більшість мешканців усіх регіонів: на Заході – 97,7%, у Центрі – 95,1%, на Півдні – 96,6%. Навіть на Сході незалежності України говорять “так” 85,7% опитаних. Однак у тому, що Україна нині є дійсно незалежною державою, впевнені набагато менше громадян – 44,1% (у Західному регіоні – 59,2%, Центральному – 36,8%, Південному – 56,8%, Східному – 38,9%). Водночас близько двох третин опитаних (74,7%) оптимістично налаштовані щодо майбутнього нашої держави – висловлюють переконання, що вона спроможна існувати як незалежна. На Заході таких 92,8%, у Центрі – 74,7%, на Півдні – 79,5%, на Сході – 62,9% [29].

Майже 60% громадян переконані: ми довели, що ми є сильна нація, європейська держава – тепер ми повинні захистити свої здобутки [30]. При цьому вельми істотно, що 68,3% респондентів

---

* У 1991 році за незалежність України, згідно з даними ЦВК, хоча й проголосувало 90,32% учасників референдуму, але вони становили лише 76,03% всіх, хто тоді мав право голосу. Отже, тільки цього року частка громадян, котрі підтримують незалежний статус нашої держави, вперше перетнула 90-відсотковий рубіж.

вважають: попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу, бо «того, що об'єднує громадян, значно більше, ніж того, що роз'єднує». У Західному регіоні такої думки дотримуються 85,7%, Центральному – 70,9%, Південному – 73,8%, Східному – 54,2%. (На Донбасі частки тих, хто вірить у можливість збереження цілісності держави, і тих, хто не вірить, виявилися майже однаковими – понад 37% і близько 40%, відповідно) [31].

Ціна цього викарбованого на хвилі патріотизму переконання надзвичайно висока, але й небезпечна подальшою радикалізацією суспільства та суспільних настроїв за відсутності політичної волі та готовності політиків реально взятися за реформи та перетворення України на сучасну та демократичну країну, якої потребують її громадяни. Вкрай важливо, щоб була запропонована чітка та виважена програма перетворень на близько- та середньострокову перспективу, засоби та механізми її реалізації, запроваджені політичні, партійні кадрові зміни, визначена міра їх відповідальності, почуті громадянські ініціативи. Українці воліють мати сильну державу, яка зможе, нарешті, скористатися потужним ресурсним потенціалом, у тому числі її громадян, на користь розквіту своєї омріяної країни, а не країни «обраних». Таким чином, брак важелів впливу на владу на будь-якому рівні посилюватиме рівень суспільної напруженості.

Зазначимо, рівень суспільно-політичної активності залежить від багатьох чинників, і їх потрібно багато, аби настрої переросли у реальні протести. Тому для того, щоб говорити про ризики та тенденції протестних настроїв в українському суспільстві, недостатньо кількісних показників. Для діагностики і відстеження рівня суспільно-політичної активності вкрай важливо виявлення протестного сегмента, ідентифікація причин, що спонукають громадян до протестів, виявлення міжрегіональних розбіжностей, зміст гасел і вимог, що висуваються, тощо.

Найчастіше спонукають людей до протестів погіршення соціально-економічного становища та політичні проблеми, низька ефективність розв'язання органами державної влади проблем у основних сферах суспільного життя. Сьогодні соціально-економічну та політичну ситуацію оцінюють як погану або дуже погану 67,1%, нормальною і цілком нормальною вважають 19,6% респондентів. Порівняно з груднем 2013 р., кількість останніх зменшилася на

6,8%, а тих, хто вважає її поганою або й дуже поганою, зростає на 10,7%. Найбільш песимістично оцінюють ситуацію жителі Східного регіону – 73,4%. Як правило, соціально-економічну та політичну ситуацію населення пов'язує з впливом внутрішніх факторів. Проте цікаво, що з впливом керівництва України (77%) зрівнявся, на думку респондентів, вплив керівництва Російської Федерації на чолі з В. Путіним (77%) та наблизився до нього вплив керівництва США і країн Європейського Союзу (65%) [31]. Імовірно пояснення – українці дедалі більше усвідомлюють, що наша країна стала місцем зіткнення геополітичних інтересів великих держав.

Посилення соціальної напруги в суспільстві також є показником зниження довіри населення до державної влади. Цілком закономірно, що більшість громадян України підтримує заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією та соціально безвідповідальністю представників політичної еліти. Так, нещодавно ухвалений Верховною Радою Закон «Про очищення влади» скоріше схвалюють 63,8%, скоріше не схвалюють 10,2% (не визначилися з відповіддю 18,5%, ще 7,5% обрали відповідь «нічого не знаю про цей закон»). Водночас, значною популярністю користуються й неправові «методи» люстрації – самосуди над можновладцями. Кожен п'ятий з опитаних (21,8%) на запитання «Як Ви оцінюєте останні громадянські акції, під час яких державних чиновників та народних депутатів викидали у сміттєві баки?» дав відповідь «однозначно позитивно». Разом з тими, хто оцінює люстрацію за допомогою сміттєвих баків скоріше позитивно, ніж негативно (22,8%), це становить сумарно 44,6%. Тією чи іншою мірою негативно ставляться до таких «методів» 38,9% респондентів [30].

Загалом, ситуація у нашій країні ніколи не була стабільною, тому чисельність переконаних у тому, що події в Україні розвиваються у неправильному напрямі, зазвичай значно перевищувала кількість тих, хто дотримувався протилежної думки. У березні 2014 р. лише чверть українців (25,6%) вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, тоді як майже половина опитаних (45,0%) переконані, що у неправильному. У жовтні цього року їх співвідношення вже становило 32,2% та 38,3%, відповідно [32]. Слід зазначити, що у березні 2013 року ці показники, за даними Центру Разумкова, становили – 18,1% та 62,9%, відповідно. Проте двічі – у 2005 році, з приходом до влади «помаранчевої» команди,

та у 2010 році, після обрання Президентом України В. Януковича – їх співвідношення діаметрально змінювало свою конфігурацію. Подальше загострення суспільно-політичної кризи в Україні та нереалізація очікувань громадян знов погіршували сприйняття ситуації в країні в цілому [31]. Цілком зрозуміле після подій Майдану-2014 більш позитивне, порівняно з минулим роком, сприйняття перебігу подій в Україні.

Очікування з приводу стабілізації ситуації в Україні залишаються невизначеними, і це збільшує накопичений в українському суспільстві протестний потенціал. Третина респондентів – 36,2% – з більшою чи меншою мірою впевненості заявляють про свою готовність особисто брати участь у масових акціях, якщо такі триватимуть або розпочнуться знову. Найбільше налаштовані брати участь у масових акціях жителі Заходу (57,9%) та Центру (40,8%). Менший, але достатньо високий ступінь готовності спостерігається на Сході (26,6%) та Півдні (19,7%). Порівняно з груднем 2013 року частина тих, хто готовий брати участь у масових акціях протесту, зросла на 5,7%, натомість тих, хто не буде, – зменшилася на 11,1%. Зазначимо, що аналогічний сплеск протестних настроїв серед населення та готовності громадян брати участь у масових виступах протесту було зафіксовано у 2004 році, напередодні «помаранчевої революції». Протягом усієї каденції Президента В. Ющенка ці настрої в суспільстві поступово спадали і в грудні 2009 р., засвідчивши глибоке розчарування в «помаранчевій революції», сягнули мінімуму – 23,8% [31]. Водночас привертає увагу те, що попри високу загальну активність протестних настроїв оцінка громадянами власної здатності впливати на суспільні процеси, які відбуваються навколо, лишається невисокою. Тою чи тою мірою погодилися з тим, що справляють такий вплив, – 13,7%, не погодилися – 67,2%. У жовтні 2012 року здатних справляти вплив було 10,8%, не здатних – 78,6%. Попри це, понад 60% опитаних погодилися з тим, що доля країни залежить від кожного з нас [31].

Вочевидь, криза державних інституцій та подвійний характер суспільно-владних відносин, олігархізація номенклатурно-бюрократичного прошарку та тягар інституційних практик радянського минулого, декларативна риторика та формальна орієнтація на засвоєння нових принципів демократичного врядування спричинили нівелювання ціннісних засад соціальної справедливості, а несправе-

дливий перерозподіл суспільних ресурсів породив у країні розкол між структурними шарами політичного простору – державою та суспільством. Тож потребує значної уваги проблема «стикової зони», що існує між державою і громадянським суспільством. Це – зона публічної сфери та комунікативних практик, у межах якої здійснюються взаємодія і співробітництво громадські і державні інституції.

У той же час, необхідно врахувати чинник політичної маніпуляції, коли певні сегменти суспільної думки артикулюються та робляться «найвагомішими» у критичні моменти розвитку Української держави. Ці сегменти, як-то: мова, історична пам'ять, зовнішньополітичні орієнтації тощо – набувають визначального значення напередодні виборчих кампаній і практично зникають у міжвиборчий період. Слід пам'ятати, що для офіційної російської риторики тривалі етнокультурні, ціннісні та політичні розбіжності між російськомовними та україномовними регіонами України стали родючим ґрунтом для активації й утримання радянських ментальних конструкцій, що конструювали квазірадянську модель «русского мира» та посилювали проросійські настрої в російськомовних регіонах країни. На тлі тотальної корупції, глибокої несправедливості та принизливої нерівності без особливих зусиль проводилася продумана й доволі успішна психологічна інформаційна інтервенція, спрямована на дезінтеграцію та деконсолідацію українського суспільства та держави, що згодом переросла у широкомасштабну відверто антиукраїнську кампанію.

Схід і Захід України розділив потужний інформаційний бар'єр: попри те, що мешканці усіх регіонів отримують інформацію переважно з українських медіа, вибір громадянами основних джерел інформації має виразну регіональну специфіку. Менш як 2% жителів Західного регіону дивляться і слухають передачі російських телебачення і радіо, тоді як у Східному та Південному регіонах – майже двадцятьоро більше: відповідно, 38,4% і 39,1%. Відсутність інформаційного імунітету та навичок критичного осмислення інформації були і є вагомими чинниками суттєвих розбіжностей в оцінці політичних подій та суспільно-політичних явищ мешканцями цих регіонів, у тому числі подій Євромайдану. Іншим, не менш значущим чинником того, що жителі Києва та Донецька, по суті, перебувають у різних реальностях, слід назвати якість вітчизняного інформаційного простору, яке красномовно ілюструє невисока оцінка населен-

ням власної поінформованості щодо ситуації в країні. Так, у березні 2014 р. лише 36,3% респондентів заявили, що вважають себе достатньо обізнаними щодо соціально-економічної та політичної ситуації в країні, тоді як 51,3% – загалом обізнані, але недостатньо. Надаючи перевагу терміновим повідомленням про самі події й не приділяючи належної уваги аналізу їх причин та наслідків, вітчизняні ЗМІ* виявили свою нездатність протистояти негативним інформаційним впливам, адже маніпулятивна подача інформації російськими ТБ та радіо (аудиторія – 22,5% опитаних) дисонує з тим, що передають українські медіа. Як наслідок, люди знають, що відбулося, але часто не розуміють чому [31].

Сьогодні проблема регулювання міжетнічних відносин в Україні має подвійне навантаження. По-перше, перед державою, яка має поліетнічний склад населення, стоїть завдання збереження нормальних міжетнічних стосунків, захист прав національних меншин, відповідно з узятими зобов'язаннями і в інтересах миру та злагоди в суспільстві. Як справедливо зазначає В.Євтух, стратегія держави у сфері етнонаціонального розвитку повинна спиратися на досконалі механізми впровадження правничих засад державної етнополітики та вправну управлінську систему (етнічний, етнополітичний менеджмент), які на сьогодні тільки формуються [33]. З іншого боку, нерозв'язана за роки незалежності в Україні проблема національної консолідації та єдності не дала змоги сформуватися українській політичній нації, яка народжується сьогодні в умовах жорсткої системної кризи та зовнішньої військової інтервенції.

Неготовність українського політикуму відповісти на соціальні, політичні та економічні виклики сьогодення, як і досить низька оцінка громадянами власної здатності впливати на суспільні процеси, які відбуваються навколо, примножують невизначеність щодо скорішого подолання тих випробувань, які постали перед Українською державою. Цілком очевидно, що варіанти розвитку подій будуть визначати стан суспільної свідомості громадян України і надалі. Разом з цим, найближчий час може принести нам важко-

---

* Ідеться передусім про електронні ЗМІ, з яких більшість наших громадян отримують інформацію про події в країні (75,7% – з повідомлень українських телебачення та радіо, 25% – з інтернет-видань, 16,5% – із соціальних мереж).

прогнозовані, ситуативні комбінації майбутнього, що можуть спричинити масові заворушення. Можна говорити про наступну тенденцію, оскільки динаміка суспільних очікувань, турбулентність громадської думки залежить як від ситуаційних чинників, так і від дій центральної влади на теренах регіонів України, остільки у кризові періоди відбуватиметься певний сплеск протестних настроїв, які будуть примножені на динаміку недовіри до держави як такої чи принаймні до органів державної влади та управління.

За роки незалежності Україна не змогла побудувати сучасні державні інституції. Отже, спроможність Української держави сьогодні залежить від перебудови її інституційної структури. Водночас, осмислюючи сучасні тенденції розвитку державно-управлінських систем, вважаємо, що причиною гальмування системних реформ є не лише інституційні, але й культурні чинники, які подеколи є більш значущими, аніж розвиток інституцій. І саме сьогодні дієвість системних реформ в Україні визначається змінами в психосоціалній культурі політико-управлінської еліти та українського загалу [34].

Радикалізація суспільних настроїв унаслідок подій 2013–2014 рр. не стільки зменшила традиційно притаманну українцям амбівалентність та невизначеність, скільки сигналізувала про формування нових установок, які можуть стати основою зміцнення національної самосвідомості українського народу, суспільної консолідації, соціальної мобілізації та громадської самоорганізації. Вкрай важливо не розпорошити ці паростки і саме на цьому ґрунті здійснювати системну, реалістичну, відкриту та прозору, соціально відповідальну державну політику, щоб відновити довіру до влади.

На тлі стратегічних завдань урегулювання збройного конфлікту на Сході України, децентралізації влади, реформи місцевого самоуправління надзвичайно важливим є процес реінтеграції та консолідації поліетнічних регіонів України, в підмурку якої має бути закладена ціннісно-орієнтована комунікація. Адже відносини між регіонами України поки ще не мають ані глибокої ціннісної основи, ані спільного мобілізаційного проекту, через що бачення майбутнього замінюється емоціями про «орієнтацію на Захід» та «орієнтацію на Схід» як альтернативних сценаріїв розвитку держави.

Особливої уваги потребуватимуть східні регіони країни, які зазнали багаточислової соціальної травми. Спочатку була болісна втрата внаслідок розпаду СРСР значення дуже успішного і дуже

поважного промислового регіону. На цьому підмурку сформувалася система паралельного управління (т.зв. «олігархат») через створені регіональними елітами та групами інтересів своєрідні соціально-економічні регіональні анклавні, що мали оригінальний статус з певним колом пільг щодо податків, інвестицій, тарифів тощо. Нині – збройний конфлікт, що зруйнував інфраструктуру регіону та закарбував глибоку межу «свій–чужий» між мешканцями регіону та країною в цілому.

За таких умов важливо не стільки акцентувати увагу на зіткненні інтересів і точок зору, скільки знайти і позначити всі можливі точки/сторони загальної зацікавленості в збереженні єдності України, в запобіганні громадянської війни та її банкрутства. Під час проведення всеукраїнського репрезентативного опитування громадян України ІСПП НАПН України у травні 2014 р. ми поцікавилися думкою українців щодо питання, чи підтримують громадяни територіально цілісну Україну як суверенну і незалежну, демократичну унітарну та європейську державу з широкими повноваженнями регіонів і територіальних громад. Якби в Україні проводилося всеукраїнське консультативне опитування з цього питання як по вибірці в цілому, так і серед тих, хто взяв би участь у голосуванні, то виявилось б, що у всіх регіонах переконалива більшість опитаних підтримує територіальну цілісність і суверенітет України. Навіть на Сході тих, хто підтримує (64,8%), у три рази більше ніж тих, хто відстоює «антине залежницьку» позицію (20,4%). За суверенну і неподільну Україну проголосувало б понад 80% представників усіх вікових категорій [35].

Вочевидь, створення безпечного інформаційного простору, що сприяє позитивній міжетнічній комунікації та формуванню толерантних установок, є важливою складовою для започаткування суспільного діалогу у поліетнічному середовищі України. Понад те, перед ЗМК стоїть завдання стати одним з головних глашатаїв реформаційних зрушень у країні та загальнонаціонального примирення.

Розв'язання цих завдань потребує українське суспільство і держава, на них очікує світова спільнота, не лише для того, щоб зберегти стабільність системи глобальної безпеки і баланс у геополітичних відносинах, а для того, щоб зберегти і зміцнити значимість і

непорушність міжнародних норм і принципів, угод, зобов'язань і відповідальності, свободи вибору і демократичного розвитку, ціннісної комунікації, етики, толерантності тощо.

1. Щорічник СІПРІ 2013: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека; [пер. з англ.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sipri.org/yearbook/2013/files/SIPRIYB13UKR.pdf

2. Петтигрю Т. Ф. Расовые отношения в Соединенных Штатах Америки: Социологическая перспектива / Т. Ф. Петтигрю // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1972.

3. Клаус В. Давайте не допускать вульгаризации дискуссии об Украине. Политический комментарий Института Вацлава Клауса № 25 / В. Клаус, И. Вайгль // InoСМИ.ru. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20140528/220637649.html#ixzz37Tv0RAj6>

4. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке; [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006.

5. Thurer D. The «failed State» and international law / D. Thurer // International Review of the Red Cross. – 1999. – №. 836. – Pp. 731–761. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jqbu.htm>.

6. Шнеккер У. Распад государства как глобальная угроза / Ульрих Шнеккер // Internationale Politik. – 2003. – №6. – С. 17–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebana5.ru/cont/2614214-pall.html>.

7. Failed States Index 2013: The Book [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fundforpeace.org/cfsir1306>.

8. The national security strategy of the USA, March 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>.

9. Европейская стратегия безопасности: Безопасная Европа в лучшем мире. – Люксембург: Бюро официальных публикаций Европейских Сообществ, 2009. – 43 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC7809568RUC.pdf

10. Более безопасный мир: наша общая ответственность: докл. Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам / ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (А/59/565). – Нью-Йорк: ООН, 2004. – 121 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Runhighpanelreport.pdf>.

11. Доклад Генерального секретаря ООН «При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех». Документ ООН

A/59/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/largerfreedom>.

12. Орбелян А. С. Некоторые вопросы применения вооруженной силы в связи с феноменом несостоявшихся государств / А. С. Орбелян // *Материалы V Конверта РАМИ. Том 25. Международное право в XXI веке.* – М.: МГИМО – Университет, 2009.

13. Failed state // Wikipedia. The Free Encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Failed_state.

14. Официальный сайт Константина Затулина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zatulin.ru/index.php?&section=digest&id=102>

15. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года) // Информационное агентство УНИАН. – 18.04.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenie-vladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprilya-2008-goda.html>

16. Что будет, если Украина распадется? Выступление А. Дугина на радио «Эхо Москвы». 04.12.2004 / А. Дугин // Информационно-аналитический портал «Евразия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2089>

17. Дугин А. Приднестровье – авангард Большой России / А. Дугин // «Россия». – 5–11.10.2006. – № 37 (989) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://olvia.idknet.com/ol95-10-06.htm>

18. Мітрьєва С. Подвійне громадянство: реальні чи вдавані загрози для безпеки України? / С. Мітрьєва, М. Лендбел // *Дзеркало тижня.* 2014 р. – № 45. – 28 листопада – 5 грудня.

19. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 132 с.

20. The Global Competitiveness Report 2013–2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf

21. The Global Competitiveness Report 2014–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

22. Индекс корупції CPI-2014: Прес-реліз Україна // Громадська організація «Трансперенсі Інтернешнл Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2014/press-release.html>

23. Fragile States Index 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fundforpeace.org/fsi>

24. Всеукраїнський перепис населення України 2001 року / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>

25. Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні. – М.: «Три квадрата», 2003.

26. Римаренко С. Соціокультурні розбіжності регіонів України / С. Римаренко // Публічна політика: теорія і практика. – 2010. – Вип. 3–4.

27. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 431 с.

28. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. П. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.

29. Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2014. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/bibl_6.htm

30. Громадська думка і суспільні настрої напередодні парламентських виборів. Жовтень 2014: інформаційний бюлетень / упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2014. – 40 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/bibl_6.htm

31. Стан суспільної свідомості в Україні після падіння режиму Януковича. Березень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2014. – 56 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/bibl_6.htm

32. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=66

33. Євтух В. Б. Сучасна етнонаціональна динаміка українського суспільства: тенденції, закономірності, особливості / В. Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2009. – Вип. 1. – С. 3–23.

34. Суший О. В. Психосоціальна культура державного управління: Монографія / О. В. Суший. – К.: Світогляд, 2012. – 344 с.

35. Суспільно-політична ситуація в Україні напередодні президентських виборів. Травень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2014. – 66 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/bibl_6.htm